

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

VI/2012

О СТИЛСКОЈ ВРЕДНОСТИ ИМЕНИЧКИХ ДЕМИНУТИВА У АНДРИЋЕВИМ ПРИПОВЕТКАМА¹

Апстракт: У раду се разматра стилска вредност именичких деминутивних твореница у приповеткама Иве Андрића из периода између 1925. и 1941. године. Андрићев стил карактерише одсуство експресива, али се може приметити одређен број деминутива, које писац најчешће користи у номиналној функцији, док се употребом појединих деминутива постиже и одређена стилска и поетска функција – разоткрива се подтекст, прецизније се представља психологија личности, психолошка стања, особине јунака, означавају реакције и поступци ликова или осликава амбијент.

Кључне речи: Андрић, деминутив, осмејак, собица, собичак.

О Предмет рада су именичке деминутивне изведенице у приповеткама Иве Андрића објављеним у периоду између 1925. и 1941. године. Циљ рада је откривање експресивних својстава и стилогености тих језичких средстава употребљених у тексту.

о.1. Поред традиционалног приступа, који се бави формалном страном лексема, постоје и други приступи којима се оне могу анализирати. У савременој лингвистици централно место припада истраживању семантике. У тим истраживањима истичу се три основне струје. Прва струја се односи на проучавање референцијалног значења независно од контекста. Насупрот овом приступу постоји контекстуални и ситуациони приступ, који истиче контекст и употребу лексема посматра са становишта

комуникације и комуникативних функција и полази од тога да је употреба свих језичких средстава прагматички условљена. Трећа струја је когнитивна семантика, која почива на чињеници да се сва значења једне лексема не могу подвести под једну дефиницију, већ лексема има основно, прототипско значење и секундарна значења, која су организована по одређеном хијерархијском принципу, а као важан принцип организације језичког система когнитивисти истичу метафору (в. Половина 1997: 113–120). У нашем истраживању комбиноваћемо сва три приступа.

о.2. Деминутиви означавају умањење, из којег произлазе различите модификације значења које се остварују у зависности од контекста. Деминутиви се сврставају у речи субјективне оцене.² Именицама субјективне оцене исказује се објективна или субјективна (емотивна и/или вредносна) оцена објекта именовања (в. Вељковић Станковић

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Термин „именице субјективне оцене“ у српску граматiku увео је А. Белић (Белић 1957–1958: 131).

2011: 40–47). Именицама субјективне оцене обележавају се „објективитети, тј. ванлингвистичке реалије онакве какве јесу, док се емотивно-аксиолошка оцена јавља као секундарна и необавезна (не увек реализована) могућност исказивања става субјекта именована“ (И. 2005: 84, према Јовановић 2010). Карактеристично за деминутиве је укрштање двеју димензија – квантитативне и квалитативне.³ Неки аутори деминутиве одређују као специфичну поткатегорију експресива (Вељковић Станковић 2011: 24; в. и Јовановић 2010: 27)⁴, док други аутори сматрају да појаве субјективне оцене исказане у српском језику деминутивима, аугментативима, хипокористцима и пејоративима припадају домену прагматичке квантификације и излазе из оквира експресивности (в. Ристић 2004: 72). Приликом проучавања лексике неког писца, деминутиви се могу уврстити у експресивну лексику због њихове стилске и естетске улоге у тексту, јер писац бирајући деминутиве има намеру да оствари одређени стилски ефекат. Андрићев стил карактери-

ше одсуство експресива, али се може приметити одређен број деминутива које Андрић најчешће користи у номиналној функцији, али употребом појединих деминутива постиже се и одређена поетска функција.

1. Деминуцији су најподложније именице. Грицкат (1995: 3) истиче да су и са становишта различитих димензија и друге врсте речи подложне деминутивизацији: просторне димензије код именица, квалитативне (интензитетске) код придева, а временске и квалитативне код глагола. Овом приликом анализираћемо само именичке деминутиве који су најбројнији. Најпре ћемо навести деминутиве посведочене у нашој грађи. Према значењу основе⁵ ови деминутиви се могу поделити у следеће категорије: деминутиви којима се именују особе: *старчић* (Исп., 108), *унучић* (Мм, 92); деминутиви којима се именују делови тела човека: *жилице* (Мм, 95), *очице* (Мм, 89); деминутиви којима се именују биљке и њихови делови и животиње: *бубица* (Нап., 162), *вранчић* (Исп., 109), *животињица* (РГ, 187), *грабић* (Исп., 113), *гранчица* (Јелена, 564); деминутиви којима се именују појмови из човековог природног окружења: *ватрица* (Ав, 135), *ветрић* (Ав, 130; Јелена, 567), *мјехурић* (ЧО, 181), *поточић* (Кк, 126), *шумарак* (Ав, 139; Труп 205); деминутиви којима се именују предмети: *клучица* (Мм, 94), *комадић* (Мм, 85; Кк, 127; МП, 127), *конопчић* (Мм, 94), *крајичак* (Исп., 110), *кутијица* (Мм, 86), *лончић* (Ав, 133), *ножић* (Деца, 178), *пакетић* (Јелена, 568), *стварчица* (МП,

³ Друга компонента није увек присутна, али је скоро увек подложна околиналној актуелизацији (в. Вељковић Станковић 2005: 87, према Јовановић 2010). Субјективна или експресивна оцена код деминутивних и аугментативних именица остварује се као „другостепена функција“ (И.: 87). посредством квантитативне суфиксалне модификације. Дакле, умањење, као и увећање, апроксимативне вредности неког садржаја може послужити као подстицај за реализацију експресивних значења у домену субјективне оцене у којем се изражава емотивни и аксиолошки став субјекта који оцењује. То су најчешће значења хипокористичности и пејоративности, али, посредством умањења, у домену субјективне оцене могу се реализовати и друга значења, као што су иронично значење, еуфемистично и др. (Јовановић 2010: 30).

⁴ „Деминуција и аугментација, као творбени процеси, представљају и експресивна језичка средства, будући да је употреба ових облика у вези са говорником и комуникативном ситуацијом, односно са говорниковом намером и његовим комуникативним циљевима“.

⁵ Нису анализирани примери десемантизације деминутивног садржаја у правцу лексикализације и терминологизације (*хлебац*, *грлић*, *чашица*, *живинче*, *перушка* и сл.), примери који су у речницима дефинисани као деминутивне именице, али чија употреба у контексту јасно показује да је реч о другачијем, а не деминутивном значењу (*травка* и сл.). Изван наше анализе су и лексеме типа *полумрак* и сл.

195), хаљиница (Мм, 99), столић (Јелена, 571); деминутиви којима се именују стамбени и инфраструктурни објекти: кафаница (Мм, 91; Нл, 156; РГ, 184), кућерак (Мм, 83; Св., 201), кућица (Мм, 84), улицица (Мм, 87); глаголске именице од деминуираних глагола: боцкање (Ав, 135), запиткивање (МП 194), певушење (МП, 193), пјевуцање (Кк, 126), пуцкетање (Нап., 161; Јелена, 564), пушкарање (Мм, 88; Мм, 90) и метафорично употребљени деминутиви: зрачак (доброте) (Мм, 98), зрачак (мисли) (МП, 193), зрнце (истине) (РГ, 188), маглица (РГ 186, 189), делић (секунде) (Јелена, 564). Деминутиви из последње категорије, осим деминутива маглица, у основи имају партитивно значење и јављају се у споју с апстрактним именицама и значе „у малој, незнатној количини, испод потребне мере, недовољно“.

1.1. Лексеме своје значење могу остварити самостално или у контексту.⁶ Избор лексеме условљен је лингвистичким и ванлингвистичким чиниоцима, као и њеним конотативним потенцијалом. Андрић ретко користи деминутиве, а кад их користи, они имају своју основну функцију – представљање квантитативних својстава. Значење умањене величине најчешће је код деминутива са значењем предмета и неживих реалија (кафаница, клупица, конопчић, кутијица, лончић, ножић, пакетић, стварчица, столић). Остварују се и остала значења деминутива нпр. значење беспомоћно, слабо биће – *Портретишући човека, ми га убијамо сваким погледом помало, као што биолози убијају животињицу коју препарирају* (РГ, 187); млад биљка – *грабић*; појам који се испољава слабијим интензитетом – *ветрић*,

ватрица; предмети намењени деци – *хаљиница*.

1.2. У одговарајућем контексту деминутив реализује и хипокористично значење – *Тај Љољо је био сијед и чист старчић, а срамежљив као дијете* (Исп., 108); *Под њим се савијао мали манастирски вранчић* (Исп., 10).

1.3. Деминутивне именице, по правилу, искључују спојивост с придевима којима се означава мала величина или слаб интензитет, али се у стилски маркираном контексту ови спојеви јављају – *мали манастирски вранчић; мала собица; забављен танким зрачком своје мисли; танка маглица; ситни мјехурићи*. Спој у којем се јавља придев негативног значења маркира читав контекст, па и деминутив добија негативно значење: *страшни кућерак*.⁷

1.4. Деминутиви носе и посебан семантички потенцијал, који прелази границе денотативног значења и уноси нова значења у текст. И. Грицкат говори о широком спектру значења деминутива и каже да се семантичка доградња у односу на основно значење деминуције „врши унутар самог типа новонастале јединице (семантички 'сагласан' или 'несагласан' спој), затим осмишљеношћу шире реченичне целине, или под дејством чак и обухватнијег контекста“ (1995: 2). Пажљивом анализом употребљених деминутива открива се мотивисаност аутора за њихово коришћење и њихов стилски потенцијал. Андрићев стил приповедања карактерише објективан и наизглед неутралан пишчев став. Деминутиви у његовом језику немају велику фреквенцију и најчешће их користи за именовање квалитатив-

⁶ Контекст има значајну улогу у формирању конотативног значења лексеме. Прћић (1997: 14) тврди „да би свако занемаривање димензије језичког и ванјезичког контекста у анализи језика било равно испитивању живота у безваздушном простору“.

⁷ У реченицима лексема *кућерак* није дефинисана као деминутив, али су као синоними у другом делу дефиниције наведени синтагма *мала кућа* и деминутив *кућица*. Лексеме употребљене у дефиницији упућују на пејоративну нијансу *мала, трошна, сиротињска кућа, колиба* (РСАНУ), *мала, тескобна (често трошна), сиротињска кућа* (РС).

них особина, објективно без експресивности, али се у неким случајевима у њиховој добро осмишљеној употреби може уочити одређена уметничка функција – разоткрива се подтекст, прецизније се представља психологија личности, психолошка стања, особине јунака, означавају реакције и поступци ликова или осликава амбијент, што ћемо показати у даљем истраживању.

2. Најфреквентнији деминутиви у испитаном корпусу су именице *осмејак* (Ав., 136, 137, 147; Нл, 154, 155; РГ, 188; МП 191, 194; Јелена, 566, 568) и *смијешак* (ЧО, 80, 82; Мм, 95), те *собица* (Мм, 84, 96, 99, 101; Ав, 134; Св., 202; Труп, 205) и *собичак* (Мм, 95, 101, 103; Нап., 164). За разлику од осталих деминутива који су употребљени у својој номиналној функцији и које овом приликом нећемо шире анализирати, у употреби ових деминутива уочавамо и одређену поетску и стилску функцију.

2.1. Различите дефиниције у речницима откривају да не постоји јединствен став о лексеми *осмејак*. Само је у РСАНУ дефинисана као деминутив и хипокористик од *осмех*, а у РМС и РСЈ упућена је на лексему *осмех*, која је дефинисана као „израз љубазности, радости, задовољства или подсмеха, који се испољава нарочитим покретом мишића лица и развлачењем уста, смешак“ (РМС) и „израз лица с карактеристично извијеним положајем усана који одражава веселост, лепо расположење, задовољство, односно иронију, подсмех, смешак“ (РСЈ).⁸

2.2. Ову лексему налазимо у седам приповедака и у различитим контекстима има различиту функцију. У приповеци *Аникина времена – По неодољивом нагону, он је вребао девојчине осмејке и покрете, мерио, после у самоћи, њене речи* (Ав., 136) – *осмејак* се приписује Аники у време док је још девојка, пре него што је изашла на лош глас.

Такође, аутор именицу *осмејак* везује и за девојку Милу у приповеци *Мила и прелац*. Сећања дечака на његову тетку Милу су емотивно обојена и зраче наклоношћу, нежношћу и љубављу:

И остала му је у сећању таква, са осмејком који зари, увек лепо обучена, снажна, жива и лака... Њен редак осмејак и њен глас из груди испуњавали су га срећом и радошћу док су трајали, и тугом и зловољом чим их не би видео (МП, 191).

Ова именица се јавља и да значи радост младића док говори о путовањима:

Волим да путујем! – рекао је одједном, неочекивано и тихо, један младић, али са осмехом у којем је било нешто од пригушеног кликтања и радосног поласка. Узбудио ме је тај младићки осмејак и подстакао да и ја кажем нешто о путовању, али у себи (Јелена, 566).

Позитивну конотацију ова именица има и у примеру из исте приповетке:

Носим поклоне за друге, а идем пун радости, као да то мене са свих страна даривају неким драгоценим предметима и уз њих погледима и осмејцима који вреде хиљаду пута више од предмета (Јелена, 568).

Осим што се деминутив *осмејак* користи у карактеризацији младих, још неискварених, наивних особа, Андрић ову именицу користи и при опису малолумних и болесних – Лале, малоумни Аникин брат, „остао (је) при свом осмејку срећног идиота“ (Ав, 147).⁹

Осмејак се јавља и као знак сете и туге, пролазности:

Тада му око трепавки заигра танка маглица, све што остаје од некадашњег осмејка, најтишим гласом којим глув човек може да говори (РГ, 188).

⁸ Смешак је у РМС дефинисан као „дем. и хип. од смех“, а у РСЈ као „осмех, осмејак“.

⁹ У приповеци *Чудо у Опову* за болесну девојку се каже да се смешила „финим смијешком болесна дјетета које се опоравља“ (80). Дакле, уз болесника, уместо осмејак, користи *смијешак*.

Све је то дете могло тешко да разуме, али што је било најчудније, на свим лицима се јављало нешто као осмејак (на вест о Ђоркановој смрти) (МП, 194).

2.3. Деминутивима се не исказују искључиво значења позитивног садржаја већ се у одговарајућем контексту може реализовати лексичко значење с негативном компонентом оцене. Такву употребу деминутива налазимо и у Андрићевим приповеткама:

Ту негде говорник застаде, загледа се чудно у полумрачну унутрашњост лађе, заигра му брк и на лицу се појави обешечачки осмејак, али се одмах претвори у гримасу која ме запрепасти (Нл, 154).

Точио је хладно и презриво само своју чашу и говорио кроз осмејак, као да пева (Нл, 155).

У приповеци Аникина времена Никола Са страшним напором нађе осмејак којим ће заварати противника (Ав, 137).

У овим примерима деминутивима се не исказују благонаклоност, нежност, симпатије и сл., јер контекст – гримаса која ме запрепасти; хладно и презриво; заварати противника – указује на негативно значење.

3. У испитаном корпусу најчешће коришћена деминутивна именица је именица собича,¹⁰ „дем. од соба“ (РМС). Највише пажње ћемо посветити овој именици и показаћемо њену функцију у портретисању јунака и прецизнијем приказивању њихове судбине у приповеци *Мара милосница*.¹¹ Пажљивом анализом можемо открити везу између употребе ове именице и описа јунака. Опи-

сујући ентеријер у којем неко борави, Андрић посредно портретише и јунаке.

3.1. У приповеци овај деминутив јавља се самостално, означавајући малу, убогу собу, али и у споју с придевом који детерминише њену употребну вредност.

3.2. Код Вели-паше Мара борави *недалеко од пашине куће, (у) засебној кућици коју је он најмио и намјестио. Никуд није ишла и нико јој није долазио... Цио дан је проводила у двије полумрачне собе* (Мм, 84). Простор у којем борави симболише издвојеност и одбаченост од средине, сународника, али и чињеницу да је ни Вели-паша није потпуно прихватио. Ту кућу је бирао и уредио Вели-паша, што указује на то да, као ни у животу, није имала много избора.

3.3. У кући Памуковића Мара је смештена у једној малој, скученој просторији поред кухиње, удаљеној од главне палате и највише времена проводи у једном углу те собе. Као контраст истиче се висока кућа Памуковића која се богатством и раскошношћу разликује од свега што је она видеала.

Онда би, сједећи у куту једног собичка поред кухиње, до паса у вуни или луку, посматрала високу кућу Памуковића, са диваном која није дрвена и штура како што су све оне које је досад виђала, него шарена и зидана на сводове, са стубовима који су бијели (Мм, 95).

На тај начин аутор осликава њен некадашњи живот, али и садашњи тренутак у којем живи, те њен положај у кући Памуковића. *Један собичак поред кухиње* је место где Мара проводи дане затрпана послом. Приповједач стално понавља да она живи у собици поред кухиње, да је то сада њој цео свет, сав њен животни простор:

У истој оној собици поред мутавка у којој је Мара чешљала вуну наставили су јој стан, на ком је Мара ткала платно за дијете (Мм, 96). Иако је живила у мутавку и собици поред њега, она је ипак често, кад би се задесила по послу

¹⁰ Неколико пута се користи и деминутивни облик собичак.

¹¹ Као врло млада, Мара бива одведена Вели-паши и тако, без своје кривице, осуђена на презир, одбацивање и омаловажавање околине. Када, пред почетак буне, Вели-паша оде из Босне, оставља Мару, и њу, као послугу, прихватају у кућу богати и угледни Памуковићи, где она живи под тешким и срамотним жигом турске милоснице.

у првој авлији, виђала људе који долазе и одлазе (Мм, 99).

3.4. Тај њен нови стан је јасно просторно одређен, налази се поред кухиње, али нема много прецизних описа. Једино што сазнајемо о тој просторији је следеће: *мутавак низак и прозор на собици мален, а авлија ограђена високим зидом, у собици се смркавало рано. Напољу мора да је још дан* (Мм, 101). Недостатак дневне светлости се још једном помиње: *оставши сама у полумрачној соби, дјевојка се неко време није мицала с места, а онда паде у разастрту вуну и понови, у себи, реч милосница* (Мм, 101). Недостатак светлости се помиње у кључном моменту, а соба постаје симбол дешавања у њеном животу – полумрачна, загушљива, сва у неред и хаосу: *Мара ... побјеже у онај собичак, пун нечешљане вуне* (Мм, 101).

3.5. Мара живи у тамној и загушљивој собици која је контраст великој кући Памуковића, чиме се указује на њен статус у кући (у „првој авлији“ би се задесила само по послу). Деминутивом *собица* истиче се скученост просторије и специфична атмосфера која ту влада. Марина собица је мала, полумрачна просторија у којој се рано смркава јер има малени прозор. Таква соба, сва у неред због разбацане вуне, и у којој се рано смркава ефектно осликава Марину судбину. Смештена у мали простор она брже полуди измучена физичким и психичким боловима. Та собица, у којој је изолована од осталог света, бива попут њене затворске ћелије где она отплаћује свој грех који је починила без своје истинске кривице. Њено психичко и физичко стање, њену одбаченост и изолованост, празнину њеног живота, много је лакше дочарати деминутивом *собица*, него неодређеним појмом *соба*.

3.6. Још две личности у Андрићевим приповеткама бораве у *собици* – дервиш у приповеци *Мара милосница* и фратар у приповеци *Напаст*. За разлику од

Маре, која у својој собици борави као у тамници, они у својим собицама налазе склониште и добровољно се опредељују за боравак у скученим просторијама. Ипак, читалац може уочити снажан контраст између ове две личности и између њихових просторија. Фратар бежи у своју собицу, у далеки, осамљени кут, где се нико не смеје његовој незгоди, она је његово уточиште од људи који га не разумеју, ругају му се, од света који се поквирио: *Наљути се раније, побегне и повуче се далеко, где се не чује њихов смех ни жагор, у неки осамљени собичак или негде у башту, ако је лето* (Нап., 164). С друге стране, Дервиш је имао једну *малу собицу* чији је прозор био велик и, као *ћепенак, отворен према улици* (Мм, 84). Придевом мали умањење је интензивирало и осликава се његова скромност. Опис просторије је мало детаљнији, допуњен сликом великог отвореног прозора који је симбол дервишеве срдчности, разговорљивости и окренутости ка људима.

4. Нашу анализу усмерили смо на једну уску и не много заступљену категорију речи у делу И. Андрића, на деминутивне именице. Уколико користи деминутиве, они имају своју основну функцију означавања реалног умањења у денотативном смислу, али деминутиви с већом фреквенцијом употребе добијају и стилску и поетску функцију, њихова семантика је условљена ширим контекстом и аутор их вешто користи у портретисању јунака, приказивању њиховог психолошког стања, статусних обележја, њиховог става према свету и однос света према њима итд., што све указује на сложеност конотативних значења деминутива.

Извор и скраћенице анализираних приповедака

Андрић, Иво (2008), *Сабране приповетке*, Београд: Завод за уџбенике.

Ав: Аникина времена

БС: Бајрон у Синтри
Деца: Деца
Жеђ: Жеђ
Исп.: Исповијед
Јелена: Јелена, жена које нема
Кк: Код казана
МЖ: Мост на Жепи
Мм: Мара милосница
МП: Мила и Прелац
Нап.: Напаст
Нл: На лађи
Олуј.: Олујаца
РГ: Разговор са Гојом
Св.: Свадба
ССт: Смрт у Синановој текији
Труп: Труп
Чаша: Чаша
ЧО: Чудо у Олову

Литература

1. Белич, Александар (1957–1958), „Природа и происхождение существительных субъективной оценки“, *Јужнословенски филолог*, XII: 131–139.
2. Вельковић Станковић, Драгана (2011), *Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности*, Београд: Филолошки факултет.
3. Грицкат, Ирена (1995), „О неким особеностима деминуције“, *Јужнословенски филолог*, LI: 1–30.
4. Јовановић, Владан (2010), *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
5. Prčić, Tvrtko (1997), *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
6. *Речник српскохрватског књижевног језика* (РМС), I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1978.
7. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
8. *Речник српског језика* (РСЈ), Нови Сад: Матица српска, 2007.
9. Ристић, Стана (2004), *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

ON THE STYLISTIC VALUE OF DIMINUTIVE NOUNS IN IVO ANDRIĆ'S SHORT STORIES

Summary

This paper discusses the stylistic value of diminutive nouns in Ivo Andrić's short stories between 1925 and 1941. Andrić's style is characterized by the absence of expletives, although one notices a number of diminutive nouns the writer commonly utilized in nominal function. While the use of some diminutives achieves a certain stylistic and poetic function — it also reveals subtext and more accurately represents the psychology of his characters, in particular the psychological conditions and characteristics of the main character. Furthermore, this paper indicates the reactions and actions of the characters and describes their interior.